

ПОГЛЕД ВЪРХУ СОЦИАЛНО-НОРМАТИВНАТА КУЛТУРА НА ТРАКО-ПЕЛАСГИЙСКАТА ЕТНОКУЛТУРНА ОБЩНОСТ

Стефан Йорданов

Социално-икономическите характеристики на т. нар. трако-пеласгийска етнокултурна общност са сравнително слабо известни. До нас са достигнали само фрагментарни данни, чието "сглобяване" в една реконструирана картина е както несигурно, така и малоречиво. Но, макар и малко, такива данни от писмената традиция за миналото на палеобалканските народи хвърлят светлина върху някои интересни страни от социалния живот и социално-нормативната култура на траки и пеласги. Сред тези данни ще уговорим само привличането на данните от митологията (съгласно писмената ѝ регистрация) в качеството им на исторически източник. Възможността да се направи това произтича от факта, че в митологията се съдържа пласт, който в известна степен е остатъчна социална нормативност. Тази характеристика на митологията е добре известна и тук няма да я обосноваваме специално. Религиозно-митологичната система на древните докласови и раннокласови общества е имала комплексен характер, като ги обслужвала и социално-нормативно. Митът бил регулатор на социалните отношения, тяхното идеологическо освещаване и етиология. По обратния път на разсъждения от мита можем да извлечем някои характеристики на социално-икономическата система и социално-нормативната култура на съответните общества.

Вече се опитахме да покажем някои възможности на един такъв анализ чрез изследването на специфични данни за трако-пеласгийския свят. Изходна точка беше един интересен етнографски детайл, засвидетелствуван за някои тракийски области, изследван още от Г. И. Кацаров, на който преди известно време Г. Михайлов обърна още веднъж внимание¹. Анализът на комплекса данни, обрисувачи явлението², очертава траките *ἀκροκόμοι* като носещи особена прическа — своеобразен белег за принадлежност към т. нар. мъжки съюзи, т. е. към определена възрастова степен с институционализиран характер и типични за нея атрибути. Аналогични данни за деление на обществото на институционализирани възрастови групи, принадлежността към които се демонстрирала чрез редица атрибути, в случая — чрез прическата, има и за други древни етноси в Балкано-Анатолийския район. Нека припомним само твърде важните свидетелства за Атика. В "Илиада" (III, 149—153) се прави сравнение на троянските старци, събрани (на заседание?) над Скейските порти на Троя, сравнение, което схолиите към

това място обясняват рационалистично чрез приликата между кацащите по стените шурци и седящите върху крепостните стени (ἐλί τε τείχους κάθηνται) троянски старци (Schol. ad Hom., II, III, 151—152). Едно по-друго обяснение се налага от връзката между възрастта на въпросните старци и шуреца като неин митологичен символ.

Шурецът като такъв митологичен образ е зооморфна хипостаза на митологичния герой Титон. В митичната биография на този герой връзката между символизирания от него последен дял от деня и преклонната му възраст е добре подчертана. Титон като божество на светлината е "начало на края на деня" и даже "светлина, но вече изгаснала" (Schol. ad Hom., Od., V, 1; срв. Hom., Od., V, 1—2), както гласи у схолиасти и съвременни изследвачи трактовката на вложената в образа символика. След дълга старост той добил правото да се прероди в образа на шурец, а старостта му придобила пословично значение (Τίτωνοῦ ἡῆρας, т. е. дълбока, дълга, безкрайна старост).

В социална проекция шурецът като символ се трансформира в представата за последния цикъл от човешкото битие, което като идея откриваме отразено в данните на Тукидид за Атика (Thuc., I, 6, 3—4). Там прическата (означена с думата "кробилос") на "някои от по-старите измежду богатите" (οἱ πρεσβύτεροι αὐτοῖς τῶν ἀδελφόνων) била украсявана със златен шурец. Тази така украсена прическа вероятно била подобна на (или идентична с) прическата "тезеида", която по данни на Плутарх била създадена от Тезей във връзка с инициациите на младежите (Plut., Thes., 5). Това били прически на съответните възрастови степени, тъй като Плутарх например свързва прическата "тезеида" с онази на абанти и курети, а курети, корибанти, сатири, кентаври и др. са всъщност митологичен образ на архаичните Männerbünde³.

Така че възможно е кробилосът, украсен със златен шурец, да е белег всъщност за принадлежност към възрастовата група на "старците". Първобитната полово-възрастова организация на обществото, добре опозната от изследванията на редица т. нар. традиционни общества, представя много примери, когато именно тази възрастова степен е овластена в обществото, респ. поема в съвкупността си функциите на важен управленски съвещателен орган. Спартанските геронти са видоизменен раннокласов вариант на явлението, сам по себе си достатъчно показателен. Освен това, съгласно проучванията, в т. нар. индоевропейска древност пред народа била овластена да ораторства само една ограничена социална група, която, съобразно социалната нормативност на архаичното родово-племенно общество, била именно възрастовата степен на "старците". Това прави разбираемо срав-

нението между добрите ораторски качества на троянските старци и сладкогласието на щурците в коментираното място от "Илиада" (III, 149-153). В Атика развитието от символиката на първобитните мъжки съюзи към символиката на различните раннокласови длъжности добре се схваща от интересно сведение на Херодот (V, 71). Той указва, че Килон ἐκόμησε ἐπὶ τυραννίδι. Този архаичен израз се превежда "стремял се към тирания" (напр. в авторитетния речник на старогръцки език на Лидел и Скот⁴), но той има (включително и предвид горните съображения) първичното значение "вчесал се за /като/ тиранин".

Всички тези данни са особено важни на фона на многобройните следи от трако-пеласгийско присъствие в Атика и въобще в гръцкия свят, включително и в социалната сфера. Освен отдавна известните етимологии, говорещи за негръцки произход на такива термини като притан, есимнет, архонт, базилевс и др., това са още неанализираните в нашата литература данни за възможния фригийски произход на филонимията на Йон (наблюдение, развивано от В. Рамзей), за функционирането на "тиренския" тетраполис Хитения в Атика, чиято митологична социометрия е съпоставима с онази на бесите — тетрахорити в древна Тракия и др.⁵

По-важното е обаче, че указаната по-горе символика на възрастовата организация е във връзка с аналогични типологично сходни реалии от трако-пеласгийския свят. Връзката при това може да е и генетична. От една страна, думата κρωβύλος се определя като заемка в гръцки език. Тя има най-вероятно генетични по характер паралели в такива лексеми от тракийския свят, като Κρωβύλη (част от Херсонес Тракийски според Демостен, Ор., 12, 3), племенното име кробизи и др. Подробното обсъждане на въпроса какво е представлявал кробилосът, борава като че ли най-вече с негръцки реалии — за мосинойки, фриги и др.⁶ Сравнението с мосинойския висок шлем κρωβύλον ἔχοντα κατὰ μέσον (Хеп., Анаб., V, 4, 13) и с фригийския шлем с "топка" на върха (това е същият фригийски шлем, превърнал се в символ на свободата, който носи например Свободата в картината на Дьолакроа "Свободата, водеща народа") говори за прическа с изнасяне на перчема нависоко. Това отговаря на определянето на траките като ἀκροκόμοι, за което още Кацаров (в цитираното изследване) изведе значението "имащи перчем, вързан над главата на възел" и за което според нас най-показателен изобразителен еквивалент са изображенията на прически от апликациите от Летница.

Изричните указания на традицията за абантската принадлежност на прическата на курети и респ. на самата атическа "тезеида" също трябва да се отчетат. Но редом с тези данни за външните атрибути, изявяващи при-

надлежността към съответната възрастова степен и по този начин даващи възможност да регистрираме самото ѝ съществуване, налице е комплекс данни, доразвиващ наблюденията върху тази тема. На него именно ще се спрем в това съобщение по-подробно.

Изходна точка на анализа е фактът, че името Титон, съдейки по редица етимологизувания⁷, е негръцко. То стои редом с името на титаните, както и редом със следните изключително интересни Хезихиеви глоси: τίται. εὐποροί, ἢ κατήγοροι τῶν ἀρχόντων; τιταξ. ἔντιμος. ἢ δυνάστης. οἱ δὲ βασιλεύς; τίηνη (l. τιτήνη). ἢ βασιλίσσα; τιτήναι. βασιλίδες... ἢ Ἔκτορος λύτροις; τιτώ. ἢ αὐρίον.

Към тези глоси следва да се прибави тесалийското τίτας 'цар', приведено у Валде (non vidi, ползваме в случая справка на Л. А. Гиндин), което ни дава вариант на глосата τίταξ. За пълнота нека да отбележим и че глосата τιτήνη 'царица' освен у Хезихий е засвидетелствана още у Есхил (frg. 266, ed. H. J. Mette). Към така оформеното лексикално гнездо се отнасят още редица местни имена.

Досегашните етимологии на тези глоси, на имената на митичните титани, на Титон и др. са противоречиви. Опити за етимологизувания, най-често повтарящи народни етимологии, се правят още в древността. Хезиод (Th., 209) извежда името на титаните от τιταίνειν 'правя усилия, стремя се' и τίσις 'отмъщение' — по алюзия за връзката с баща им. Хезихий също пише: Τιτᾶνες·τιτωροί, т. е. "отмъстителите". Това е пример за имащо може би корени в същия този мит (повествуващ за борбата между поколенията богове) рационалистично негово осмисляне, но е неприемливо като етимология.

Фриск поставя Хезихиевата глоса τίται редом с τίτας 'отмъстител' (A. Ch., 67), редом с τιτυς, в генитив τιτυφος 'наказание, изкупление, обезщетение' и редом с ἄ-τίτας 'непокаяващ се, неотплащащ се' (A. Eu., 256). Всички те според него са производни от глагола τίνω, τίνομαι, в перфект τέτεισμαι, активум τέτεικα, имащ значение "заплащам, плащам, изкупвам (вина)". Според него τιτᾶνες също би могло да се изведе от глагола τίνομαι, получавайки значение "наказващ, отмъстител". Близостта на такова етимологизуване с античните народни етимологии е ясно видима. Наред с него Фриск привежда и други възможности, на една от които ще се спрем. Тя ни се струва най-вероятна, тъй като освен върху лингвистични доводи се опира и на ред потвърждаващи я исторически свидетелства.

Според тази възможност всички посочени имена се извеждат от ономастичната основа *Tit-, произхождаща от общоиндоевропейския корен *dei-, *di-, със значение "блестя, сияя". Засега тази етимология, предложена още от П. Кречмер, която на практика приемат и останалите езиковеди, но

коригирайки мнението му за неиндоевропейския произход на етимологизуваните лексеми, изглежда най-приемлива; според нея индоевропейският корен *dei- / *di- чрез разширителя -t- формира сравнително продуктивната палеобалканска основа *ītā. Предложеното от Ф. Солмсен решение (извеждане от основа със значение 'die Geehrten' — "почитаните") според нас неправилно приема вторичното значение за основно и първично. А. Неринг тълкува името на титаните като означаващо Sonnengott, но приема, че образът има малоазийски произход. За Лидел и Скот Τίτᾶν е от същия корен като τίταξ=βασιλεύς и τιτήνη=βασιλῆς у Хезихий. Етимологизуването на Кречмер-Неринг-Гиндин е сравнително сигурно. Глосата τιτίς 'главня' (A. Th., 10, p. 570, non vidi, цитирано по речника на старогръцки език на М. А. Bailly), засвидетелства значение на образуване вероятно от същия корен, което също я подкрепя. Може би отново към този корен трябва да отнесем и думата τυτώ·ή γλαῦξ 'кукумявка' (запазена също у Хезихий), така както и ή γλαῦξ се извежда от светлия цвят на очите на птицата (γλαυκος 'светъл, блестящ, лъскав; сив').

Поставянето на τιτυς 'наказание' (Gortyn.;) на дорийското τίτας 'отмъстител, отмъщаващ' (но също: 'учреждение, власт' — Gortyn.;) и на τίται 'категория архонти' (Hesych.;) под общ знаменател предполага обща за всички тези думи етимология при толкова различни значения. Фриск го прави, но като ги класифицира като производни от глагола τίνω. О. Групе също поставя на обща генетична основа τιτᾶνες и τίτας от критското право⁸. Нека да отбележим, че ако титаните са митологичен образ на мъжките съюзи, за което ще стане дума и по-нататък, извеждането на τίτας, τίτης 'отмъстител' и τιτυς 'наказание' добре ще се обясни с аналогичните функции на мъжките съюзи като репресивен орган в преходната и раннокласовата епоха. Това би примирило извеждането им от и. е. корен *di- със съвсем различното им вторично значение.

Изглежда, че всички тези еднокоренни лексеми са по произход негръцки. Така у А. Карной τίτανος 'вар' (с пояснение — поради белия цвят), τιτώ 'ден', τίτᾶν 'слънчев бог' и τίταξ 'владетел, принц' са дадени като пеласгийски думи без подробна обосновка. Само последната глоса е преведена като "блестящ", така както φῶς у Омир било означение за първенците (notables). В това отношение Карной повтаря почти буквално справката в етимологичния речник на Буасак, където Τίτᾶν се тълкува като 'слънчев бог'⁹. Това тълкуване стъпва донякъде върху преки данни от писмените извори. Едно сведение на Павзаний (II, 11, 5) указва, че селището Титане в околностите на Сикион (със старо светилище на Асклепий в него) се наричало така по името на един от титаните, брат на Хелиос, обитаващ близкия планински

връх. Сервий пише за Титон: *Tithonum pro Sole posuit id est pro Titano* (*Serv. ad Verg., Georg., III, 48*), приравнявайки по този начин Титон и събирателния образ Титан с Хелиос (това отбелязва и Е. Вюст, но без да отчита на каква лингвистична база е станало такова осмисляне на образа). Ако, следователно, тези образи са соларни, то дали те са с малоазийска принадлежност, както смята например Неринг? Не се ли следва по този начин логиката на митологичното мислене, превръщащо малоазийския изток в *par excellence* страна на соларни образи, което обаче не ни дава все още етническата принадлежност на тези образи?

Гръцката дума $\tau\acute{\iota}\tau\tilde{\alpha}\nu\epsilon\varsigma$, съдейки по отражението на и. е. начално d , е била заимствана от субстратен индоевропейски език, в който било налице развитието $d > t$. Такъв език може да бъде и тракийски, тъй като в него и. е. d претърпява именно такова развитие, като в това отношение тракийски има еднаква характеристика с пеласгийски, фригийски и др. По-малка е вероятността името да е илирийско, тъй като, ако например пеонски е илирийски език, запазването в него на началното и. е. d е добре засвидетелствувано¹⁰.

Фриск обръща внимание, че $\tau\acute{\iota}\tau\tilde{\alpha}\nu\epsilon\varsigma$ е формирано с помощта на суфикса $-\tilde{\alpha}\nu\epsilon\varsigma$ (срв. $\text{'}\tilde{\alpha}\theta\alpha\tilde{\alpha}\nu\epsilon\varsigma$, $\text{'}\tilde{\alpha}\kappa\alpha\rho\nu\tilde{\alpha}\nu\epsilon\varsigma$, $\text{'}\tilde{\epsilon}\lambda\lambda\tilde{\alpha}\nu\epsilon\varsigma$, и др.), който също се определя като догръцки. Суфиксът $-\alpha\nu\omicron\varsigma$ впрочем е същият суфикс, който в Балкано-Анатолийския район се среща още във вариантите $-\eta\nu\omicron\varsigma$, $-\omega\nu-$, $-\omicron\nu-$, обстойно проучени от българския езиковед Ив. Гълъбов. Вариантът $-\alpha\nu\omicron\varsigma$ бил характерен за онези исторически области, в които писмената традиция локализира догръцкото пеласгийско население. Впрочем, според Гълъбов той е по-архаичен, като в същинска Тракия вариантът $-\eta\nu\omicron\varsigma$ се развива като иновация¹¹.

Формата $\tau\acute{\iota}\tau\alpha\tilde{\alpha}\xi$ е образувана с помощта на суфикс, също смятан за догръцки¹². Същият суфикс е характерен и за думите $\tilde{\alpha}\nu\alpha\tilde{\alpha}\xi$ и $\tau\epsilon\tau\tau\acute{\iota}\xi$ 'щурец'. За последната у Фриск стои само категоризацията *onomatopoeisch*, което не задоволява. $\tau\epsilon\tau\tau\acute{\iota}\gamma\iota\omicron\nu$ у Хезихий (s. v. $\kappa\epsilon\rho\kappa\acute{\omega}\lambda\eta$) означава $\kappa\epsilon\rho\kappa\acute{\omega}\lambda\epsilon\varsigma$ — зли и лукави джуджета от разказите за Херакъл.

Производните от и. е. корен **di-* с разширител *-t-* изглежда са характерни главно (ако не единствено) за Балкано-Анатолийския район. Коренът е доста продуктивен на лексика от разнороден характер. Негови производни са санскр. *dívā*, лат. *deus*, литовск. *dievas*, старо-сев.-немск. *tívar* 'богове', немск. *Tiu*, *Zio*, гръцкото Ζεύς и др. — едно наблюдение, което прави още индоевропейстиката от миналия век. Териториално близките (спрямо палеобалканските) хетолувийски езици обаче също не дават примери на божески или митологични имена от този тип. У тях въпросния и. е. корен

срещаме в имена като *tīdatt* (лувийск.) 'бог на слънцето', *tījat* (палайск.) 'бог на слънцето', *šīdatt* (хетск.) 'ден', 'божество на деня'.

При това положение най-вероятното решение е да се приеме първоначалната принадлежност на тези реалии и техните езикови означения към тракопеласгийската етнокултурна действителност. То впрочем вече е предлагано в литературата¹³. Сред доводите, изтъквани в това отношение, са: наличието на една тракийска богиня - *Τιτῖς* или *Τοτῖς* (Herodian, II, 761, 2 /L/; Theod. Alex. /Gramm. Gr., IV, 1, 328, 13 H. /); наличието на тракийска нимфа на име *Τιτανίς* (Steph. Byz., s. v. Θράκιη); наличието на един мариандински герой на име *Τιτίας* (Strab., Geogr., XII, 542); бележката на Страбон (Geogr., VII, frg. 40), че траките вместо *λαωνισμός* казвали *τιτανισμός*. Последното позволява да се мисли, че у траките е съществувал комплекс социално-нормативни и респ. митологично-култови реалии, в които се включвало пеене (на бойни песни, пеани) и вероятно изпълнението на култов танц.

Към тези данни бихме могли да прибавим още епитета на Диана (в надпис от м. Кайлъка при Плевен) — *Germetiitha*. Лично женско име *Titha* или *Thitha* е засвидетелствано в надписи от Кюстендил, Цариград, Витиния и др. Етимологизувайки тези примери, Ив. Дуриданов съпоставя с анализираното по-горе "гръцко" *τίτῳ*, алб. *ditë* и др. и на тази основа възстановява в тракийски език лексемата *titha* 'светлина, сияние', от и. е. **ditā*. *Τιτῖς* също се етимологизува от и. е. корен **di-*. Характерно е наред с това, че в сведението на Херодиан (II, 761,2/L/) *Τοτῖς* се указва като *ὀνόματα δαιμόνων τιτωμένων παρὰ τοῖς Θραξίν*, т.е. долавя се множественост на образа, както това е при титаните, също имащи свой събирателен образ — Титан. Все във връзка с това не бива да се забравя и сведението на Павзаний (X, 15, 2), че в Делфи Аполон бил наричан *Σιτάλκας*. За разлика от О. Групе Г. Кацаров приема, че името се носи от тракийско божество. Д. Дечев отвежда името към същия и. е. корен **di-*, от който са се развили и приведените по-горе лексеми и тази етимология засега е по-приемлива от ред други. Би могло да се мисли за същата етимология и за тракийското царско име *Σιτᾶς* или *Σιτῆας* у дентелетите, но това е по-несигурно — у Дечев то се етимологизува другояче¹⁴.

Дали тракийският етникон тинтени представя просто омофонично близък пример, или е сроден с тези имена, тук не се наемаме да обсъждаме. Но името на митологичния герой Ситон (епоним на тракийското племе ситони) и топонимът Ситония са най-вероятно еднокоренни лексеми¹⁵. Извън палеобалканския ареал като етимологични паралели на тези имена се сочат името на етруския герой *tinθun* (също като Титон — паредър на Зората, у етруските — *Efan*), името на малоазийския град *Tintunia* и др.

Според нас към разгледаната група лексеми трябва да се прибави също тъй глосата τίτυρος, съпоставяна от Солмсен с Τίτάν. Думата се извежда от и. е. корен *di- и е оформена с помощта на словообразователния суфикс -ур¹⁶. Подобна етимология добре се съгласува с интерпретацията на този митологичен образ, както ще стане дума.

Изложените данни и някои писмени свидетелства дават добри възможности за интерпретация, която да ни даде макар и бегла представа за социално-нормативната култура на трако-пеласгийската общност. Щом терминът "титани" е зает в гръцката традиция, вероятно това е станало заедно с някакъв обем свързани с него негръцки митологични представи. При титаните, както е отразена тяхната "митична история" у Аполодор (Bibl., I, 1, 1 ff.), Хезиод и орфиците, в рамките на темата за борбата на поколенията богове добре се напипва "сатурническата" тема за смяна местата на съсловията, респ. на поколенията въобще¹⁷. Съществувал е и празник с име Τίτάνια — своеобразен "фестивал на титаните" (Theodos., Gramm., 69, non vidi), вероятно още един празник от типа на сатурналиите. В Гортинския годишен празник Τίτυροι Зевс като Сатир (Τίτυρος=Τίτυρος) вършел хиерогамия с богинята на земята Европа, по предположението на А. Кук — във вид на овен¹⁸. Доколко този комплекс данни в някаква степен отразява и социално-нормативната култура на трако-пеласгийската общност, личи от приведеното по-горе указание на Страбон за тракийското пеене на пеани, означавано като τίτανισμός. За това указание предполагахме да е алузия за трако-пеласгийски комплекс социално-нормативни култови реалии с пеене на пеани и вероятно изпълнение на култов танц. Във връзка с това вероятно не случайно военният танц на траките, описан от Ксенофонт, бил придружен от песен, наречена Ситалкас (ἄδων τὸν Σιτάλκων — Xen., Anab., VI, 1, 6) — име, етимологически сродно на грецизираното τίτανισμός и приемано понякога за означение на самия танц¹⁹.

От друга страна, налице са достатъчно данни за общност в характеристиките на титаните с характеристиките на такива митологични съобщества като сатири, силени, корибанти, буколи, курети и др. Куретите според редица изследвачи, като В. Фаут, Х. Роуз, Дж. Харисън, А. Жанмер, Л. Жерне, П. Видаль-Наке, С. Лурия, Вл. Проп, Ю. В. Андреев и др. са митологичен образ на архаичните мъжки съюзи — едно от звената на функциониралата в първобитнообщинната, преходната и раннокласовата епоха полововъзрастова организация на обществото. Последната била в тясно единство с родово-племенната организация и общинното поселване през тези епохи и изпълнявала важни социални функции, с чиято социално-нормативна обосновка се нагърбвала митологията²⁰. Мъжките съюзи в периода на т. нар.

ефебия, т. е. младежката възраст до встъпването в правата на пълнолетие, изпълнявали стопански и военни задачи (пасене и охрана на добитъка, опазване на границите и т. н.) и на практика обучавали младежите в стопанско, военно и културно отношение.

Свързването на реалиите на титани, титюри и подобни именно с тази първобитна и впоследствие класовизирана институция се подкрепя от показателен материал. В писмената традиция понякога се прави контаминиране между образите на титаните и на сатири, силени и пр., което би било възможно при сходна типология на тези образи. Тази обща типология личи например от изброяването у Лукиан (*De salt.*, 79) на Τῑτᾶνας καὶ Κορυβάντας καὶ Σατύρους καὶ Βουκόλους като участници в пантомимични представления (вероятно генетически родеещи се с ритуалността на мъжките съюзи). У Евстатий (*ad Hom.*, II, XIV, 279) е налице категоризацията ὁ κῑναῖδος καὶ πειώλης Τῑτᾶν (σκολπτικῶς λέγονται), окачествяваща този събирателен образ с редица "карнавални" характеристики, а у Светоний (*s. v. τῑτᾶν*) — ἄνδρες ἀκόλαστοι, т. е. необуздани, разпуснати, своеволни, невъздържани, безнаказани. Тези категоризации също ги сближават със сатири, силени и подобни и са чести характеристики на митологични съобщества от подобен род, пренесени в тези образи от оргиастичността в ритуалността и отчасти в бита на мъжките съюзи. Връзка съществува и между образите на курети и сатири²¹, от които първите според Диодор (V, 66) били "съвременници" на титаните.

Съгласно данните от "Теогония" на Хезиод (стихове 132 и сл., 617 и сл.) титаните са деца на Уран и Гея, които обитават Отрийската планина в Тесалия, преди битката им с олимпийските богове да доведе до "заточаването" им в Тартар — митологичният образ на подземния отвъден свят. Олицетворяваща самата земя (у Хезиод това е добре изразено), Гея ражда деца, които по произхода си са всъщност γῆγένεες, "родени от земята". Като γῆγένεες се характеризират титаните и съгласно едно твърдение на Диодор (III, 57, 1), според което титаните носят име, извеждано от онова на Τῑταία — друго име за Гея. Това свидетелство е изключително ценно, тъй като то обвързва титаните с митологичния образ на една Велика богиня — майка, тяхната родоначалница, носеща име, еднокоренно с името на титаните и твърде близко на споменатото от Херодиан име Τοτῖς или Τῑτῖς и името на тракийската нимфа Τῑτᾶνίς у Стефан Византийски. Доколкото зад тази близост на имената се крият и аналогични тракийски митологични представи, е трудно да се каже, но това е твърде вероятно. Определеността на титаните като γῆγένεες Хезиод внушава и като съобщава (*Theog.*, 155—158), че Гея скривала родените от нея титани в недрата си, за да ги опази от боящия се

за властта си Уран — така, както по-късно скрила Зевс в пещера в планината Дикте отново в земните недра (срв. Hes., Theog., 477-484; Apollod., Bibl., I, 1, 5—7;). Окачествяването на титаните по този начин е важно, тъй като тази представа е добър типологически спецификатор за оценка на образа; тази представа в пределно абстрактния си вариант поражда един своеобразен езиков код за митологичните общности, обитаващи сред природата, извън човешките социуми. Общност в служба на Великата богиня — майка, тяхна родоначалница (поради което членовете ѝ са γηγένεες), локализирана в планината като едно от обичайните местообиталища на богинята в качеството ѝ на πότνια ἄκραία — това е митологична представа, чиито нарративни реализации отразяват също битието на ефебските Männerbünde във времето, когато те, изолирани от излъчилите ги колективи, биват натоварвани със задачи по социализацията на младежта (стопанско и воинско обучение), по охраната на границите на територията на социума и т. н. Куретите като деца на Гея (Diod., V, 65) — следователно самите те γηγένεες — са съгласно класическите изследвания на Дж. Харисън онази общност, която в типичната ситуация на изпълняващи воински танц около детето Зевс демони, всъщност извършва посветителен обред с характер на възрастова инициация, изявявайки по този начин облика си на ефебски Männerbund. Отново планината — планината Дикте — е географският locus, който събира курети и корибанти в служба на Рея-Кибела и младенца Зевс (Diod., V, 70, 1; Strab., Geogr., X, 3, 7;), а в скриването на Зевс в пещерата се изявява окачествеността му като γηγενής. Отново планината е този locus и в един друг случай, който органично съчетава определението "родени от земята" като типичен езиков код в митологичните разкази за означаване на мъжките съюзи в периода на ефебията с характерната за първобитните Männerbünde ангажираност със стопански и обществени задачи. В разказа на Аполоний Родоски (Argon., I, 936 ff.) обитаващите т. нар. Меча планина при Кизик — свещена планина на Рея Диндименска, където според някои изворови сведения бил откърмен младенецът Зевс (пример за контаминация на типологично близки локални митове в античната писмена традиция?) — шесторъки γηγένεες, са митологичен образ тъкмо с коментираните характеристики. Далеч от вероятно родния им социум на долионите (тракийско племе от района на Кизик), те били войнствена охрана, вдъхнала страх у околните народи — едно синтезирано описание на изолиран ефебски Männerbund с присъщите му граничарско-разбойнически функции, от които поради типичната за тези първобитни формирания "извънзаконност" се бояли дори родните им племенни колективи.

Митологичната общност на титюрите е друг пример с типология, която може да хвърли известна светлина върху облика на титаните. Името на тази

общност е близко сродно на онова на титаните (срв. по-горе) и от Страбон (а и от други автори) то се изрежда сред πρόλοιοι, χορευταί и θεραπευταί на Дионис (Σειληνοί τε καὶ Σάτυροι καὶ Τίτυροι καὶ Βάκχαι κтл. /Stab., Geogr., X, 468/), т. е. сред митологичните съобщества с интересуващата ни определеност. Отъждествяването на сатири и титюри в някои изворови сведения се дължи вероятно на факта, че тези разнокоренни думи (с еднакъв завършек) всъщност описват различни аспекти на типологично обща действителност — онази на първобитната възрастова организация. Според Сервий (ad Verg., Aen.) τίτυρος означава "козел — водач на стадо, носещ хлопка". Τίτυρος е митологичен герой — пастир (Theok.; Verg.), баща на певеца Епихарм (Suid.), със съпруга Τιτυρεία. Освен това τιτύρινος (αὐλός) означавало "овчарска свирка" (Ath.; Hesych.), τιτύριστής — "свирач". У Хезихий τίτυρος се обяснява също като κάλαμος 'свирка от тръстика'. Тези лексеми представят цял комплекс — алюзия за пастирския живот. Близки производни на разгледания по-горе и. е. корен *di-, обединяващото начало при тях ще е принадлежността им към атрибутивността на мъжките съюзи, в чието митологично описание темата за пастирския начин на живот е обичайна (което поражда засвидетелствуваните вторични значения в приведената група лексеми, развили се от митонима τίτυροι). Този начин на живот за мъжките съюзи в периода на т. нар. ефебия се извежда не само по историко-етнографски паралели от т. нар. традиционни общества, но и по такива исторически свидетелства като сведението на Хераклит Понтийски за тесалийските атамани, у които жените обработвали земята, а мъжете (разбирай юношите) пасели стадата (Fragm. Hist. Gr. /Müller/, II, 219). Аналогично в критски надпис е налице посвещение на куретите като на пазители на кравите²².

Характерно е също, че Титон като митологичен образ има тясна връзка с реалиите на първобитната възрастова организация. Той е един от образите, свързани с широко разпространената тема за богинята на зората, преследваща ефеб, отвеждан в легендарна страна, където ставал неин съпруг. Темата е представяна в сравнително многобройни паметници на изобразителното изкуство, като в надписи към фигурите са означавани съответно имената на Титон и преследващата го Еос²³. Следователно Титон в известен смисъл е митологично олицетворение на ефебията, на битието в рамките на мъжките съюзи, завършващо с брак. Матрилокалността на този митологичен брак е едно сравнително сигурно указание за принадлежността на мотива към древната социално-нормативна култура на ранната матриархална епоха на родовия строй. А принадлежността на мита за Титон към социално-нормативната култура с такава типология в известна степен подкрепя подобна категоризация и на митологията на титаните, поне защото

схолиастът към "Илиада" (XI, 1) заявява, отъждествявайки събирателния образ Титан и героя Титон: Τίθωνοιο, ὡς εἰ ἔλεγεν Τίτανοιο.

Характерно е освен това, че Титон бил отведен от Еос в митологична страна, локализирана различно от традицията, но с обща определеност — разположение на изток, което е добре изразено от Хораций (Carm., I, 28, 8) в израза: Tithonusque remotus in auram. По същия начин "слънчевото царство" е митологичен образ на местообиталището на мъжките съюзи и в други случаи в гръцката писмена традиция²⁴. Това в значителна степен подпомага обяснението на логиката, по която членовете на това митологично съобщество, титаните, както и митологичните герои — техни персонификации, са означени с имена със семантика "блестящи". Това ще обясни и защо впоследствие думата τίταξ придобива ново значение "владелец", "престолонаследник" и пр. Това станало по силата на една закономерност, на която вече сме обръщали внимание²⁵, която, добре извеждана по балкански материал, предопределя развитието на фигурата на раннокласовия владетел на основата на водачите на мъжките съюзи. Това е впрочем в съгласие с наблюдението за Килон, който направил опит за установяване на тирания именно с помощта на тази институция, и със сведението на Аристотел (frg. 356) за λύκολοβες, т. е. вълчекраките (облечени с кожата на вълци или въоръжени с щитове с изображение на вълча глава) като пазачи или придружители на тираните.

Тази еволюция на водачите на мъжките съюзи заедно с паралелно развиващото се аристократизиране на тези съюзи е довела до загубата на първичната семантика на разглежданите лексеми като означения на реалиите на първобитната възрастова организация. Така значението "блестящ" за ред лексеми отпаднало и те, вече като означения на реалии от новия социален живот, придобили нови значения — "знатен", "управляващ, владетел, цар", "състоятелен" и др. Впрочем такава определеност за аристокрацията не е нещо непознато за трако-пеласгийския свят. Добре известен и неведнъж коментиран е примерът с названието "зибютиди" на тракийската аристокрацията, превеждано единодушно като "блестящи", "сияйни". Темата вече е набелязана в българската историография; излаганите данни са едно важно допълнение в тази насока, което прибавя нови акценти и данни в анализа на явлението, с оглед включително и на неговия генезис.

Това впрочем не е изолирано явление само за трако-пеласгийската етнокултурна общност. Такъв митологизиран герой като Ахил е също "блестящ", "златен" със своите доспехи, изковани от бог (срв. "Илиада", XIX, 15), което се подкрепя от означаването на първенците с думата φῶς у Омир, привлечено от Карной като типологичен паралел към анализирания

материал. Така е и при иранските народи. При тях символичната екипировка на Златния човек (т. е. владетеля) е с генетични паралели в ритуалното облекло на езотеричните мъжки съюзи от епохата на преход към класово общество²⁶. Така формулиран, този извод е в голяма степен в сила и за положението в Балкано-Анатолийския район, както бегло бе очертано то по-горе чрез някои от наличните данни. Гръцките *λυκοί, λῦκάνθρωποι, λυκάονες*, типологично (според някои изследвачи — и генетично) близките им римски луперки, били наделени със светлинна символика в качеството си на посветени на боговете²⁷ инициационни колективи, напуснали границите на социума и установили се в медиативните точки на пространството. Подобна митологична логика вероятно се крие и зад имената на титани и титюри.

Едно изключително интересно свидетелство, на което обръща внимание Потие и което ни се ще във връзка с разглежданата тема да актуализираме, е фактът, че в Атика имащите сходна "митична биография" Титон и Кефал често се появяват като взаимозаменяеми образи. Атиняните обаче предпочитали Кефал, което за Потие е показател за принадлежността му към изконната йонийска традиция²⁸. За Титон в такъв случай (свързван при това с митичната царска генеалогия на една късно грецизирана "варварска" област — Трояда) остава да е зает образ от негръцка, най-вероятно пеласгийска култура. Това наслагване на типологично близки гръцки и негръцки митологични разкази и заемане на образа следователно би могло да стане именно в Атика, в нейната североизточна част, където се разполагал и споменатият по-горе "тиренски" тетраполис Хитения. Такова предположение се подкрепя според нас от разполагането все в тази част на Атика на атическия дем *Τίτακίδαί* с епоним *Τίτακος*, герой от разказите на античната традиция за Тезей (Hdt., IX, 73). К. Циглер смята името на дема за негръцко, свързано някак си с името на титаните и с местните имена с елемент *Τίτα-*. Показателно е и сведението на Филохор (ap. Suid., s. *Τιτανίδα γῆν*), извеждащо това окачествяване на Атика "...ἀπὸ Τιτηνίου ἐνὸς τῶν Τιτάνων ἀρχαιοτέρου, οἰκήσαντος περὶ Μαραθῶνα ..." В това сведение Поленц открива едно сигурно топонимично указание за титаните²⁹. Така че съществуват достатъчно основания да се заключи, че традицията за Титон и титаните била заета най-вероятно именно в Атика, от обитавалото я някога пеласгийско население — впоследствие елинизирано или изтласкано (срв. Hdt., I, 57).

Впрочем, изложените факти поясняват до известна степен оприличаването на прическата на ефебите в Атика, т. нар. "тезеида", на абантската прическа, за което свидетелствува Плутарх (Thes., V, 1-3). С оглед негръцката етимология на името на Тезей и с оглед пренасянето на култа на този митологичен

герой в Атина също от източната част на Атика, генетична връзка между указаните прически според нас е възможна. Златният щурец от прическите на възрастните атиняни и йонийци при това положение вероятно е бил обосноваван като атрибут именно чрез социално-нормативната по характер митология, свързана с образите на Титон и титаните. Тази обоснована взаимовръзка на всички изложени данни е допълнителен довод, потвърждаващ заемането на елементи от социално-нормативната култура на трако-пеласгийската етнокултурна общност от страна на атическите йонийци. Според нас тази ирадиация на трако-пеласгийски по етническа атрибуция реалии е била много по-обширна, достигайки и по-отдалечени от Балканите райони; но на вероятността типологически сходната древноиталийска институция на т. нар. *tutii sodales* да е генетически свързана с анализираниите палеобалкански реалии, тук няма да се спираме.

В заключение — анализираният материал позволява да се очертае една специфична реалия от социалния живот и социално-нормативната култура на трако-пеласгийската етнокултурна общност, чието проучване следва да се задълбочи. Тя включвала система от религиозно-митологични представи, идеи и символи, обслужващи функционирането на първобитната полово-възрастова организация на обществото.

Наред с това се налага една корекция на хипотезата за източния произход на образа на титаните, респ. на теогонията като цяло. Наличният фактологически материал сравнително обосновава води до извода, че някои лексеми — заемки в старогръцки език, обозначените с тях титани, титюри и други митологични образи, и отчасти свързаните с последните митологични разкази, са догръцко трако-пеласгийско наследство в класическата елинска култура.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. Михайлов, Г. Траките. София, 1972, с. 97; Кацаров, Г. Тракия в Омировия епос. — ИБИД, XI—XII, 1931—1932, с. 125.

² Настоящото изследване представлява незначително променен вариант на доклада със същото заглавие, изнесен на IV конгрес на БИД (София, октомври 1987 г.), публикуването на чийто трудове е проблематично. С преклонение го посвещавам на светлата памет на професор Велков, чието присъствие и роля и на този научен форум — както и на редица други — бе едно от най-значимите и запомнящи се.

Проблемът за ролята на прическата като елемент от атрибутивността на първобитната полово-възрастова организация на обществото в древна Атика съм разгледал по-подробно в работата си "Още веднъж за ролята на мъжките съюзи в историята на Балкано-Анатолийския район от II—I хил. пр. н. е. (ахейците *κόρη κόμοοντες*, абантите *ἄλιθεν κόμοοντες*, траките *ἄκροκόμοι*). — В: Сборник в чест на 70-годишнината от рождението на проф. Г. Михайлов, София, 1986. Тъй като пейното публикуване също е проблематично, паложил се едно по-обстойно представяне на основните ѝ изводи и доказателствената им база.

³ Срв. напр.: **Fauth, W.** Kureten. – Der Kleine Pauly Lexicon der Antike. Bd. 3. Stuttgart, 1969, S. 378–379, с лит.

⁴ **Liddell, H. G., R. Scott.** A Greek-English Lexikon. Oxford, 1901, p. 827.

⁵ Срв. препратка към съвкупността на тези данни: **Йорданов, Ст.** Държавообразователните процеси в древността – типология и териториално-популационни рамки (по материали от Балкано-Анатолийския район, края на II – началото на I хил. пр. н. е.). Автореферат на дисертация..., Велико Търново, 1987, с. 17.

⁶ Срв. **Chantraine, F.** Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Vol. 1–2. Paris, 1968, p. 589; **Detschew, D.** Die Thrakische Sprachreste. 2. Aufl. Wien, 1976, S. 268–269 и др., както и работата на Штайнингер "Haartracht und Haarschmuck", в: RE, VII, 2. Stuttgart, 1912, col. 2121 ff., с извори и лит.

⁷ **Wüst, E.** Tithonos. RE, VI, 2. Stuttgart, 1937, col. 1512–1513. От по-новата литература вж. **Carnoy, A.** Les suffixes toponymiques pré-grecs. – Antiquité Classique, 29, 1960, fasc. 2, p. 322, и др.; **Гиндин, Л. А.** Язык древнейшего населения юга Балканского полуострова. Москва, 1967, с. 87–90, с лит.; **Frisk, H.** Griechisches etymologisches Wörterbuch. Bd. II. Heidelberg, 1970, S. 902–903, 904; **Solmsen, F.** Σιληνός. Σάτυρος. Τίτυρος. – Indogermanischen Forschungen, 30, 1912, S. 35; **Nehring, A.** Griechisch τίταξ, τιτήνη und ein vorgriechisches k-Suffix. – Glotta. Bd. XIV, 1925, S. 167 ff.; **Liddell, H. G., R. Scott.** Op. cit., p. 1467.

⁸ Цит. по: **Boulanger, A.** Titans. – DAGR, V, p. 345, n. 1.

⁹ **Carnoy, A.** Etyma pélasgica. – Antiquité Classique, 24, 1955, fasc. 1, p. 25–26. Срв. **Idem.** Les suffixes..., p. 322; **Boisacq, E.** Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Heidelberg, 1950, p. 972.

¹⁰ Вж. **Дуриданов, Ив.** Езикът на траките. София, 1976, с. 121–122; с. 124–125, таблицата.

¹¹ Вж. **Гълъбов, Ив.** Избрани трудове по езикознание. София, 1986, с. 601 и сл., особено картата, с. 640, фиг. 1 и изводите, с. 663 и сл.

¹² **Nehring, A.** Op. cit., S. 170 ff. За някои аналогични по начина на образуване догръцки апелативи: **Откушников, Ю. В.** Догреческие -ss- топоними и антропоними (Словообразовательный и этимологический анализ). – Славянское и балканское языкознание. Проблемы языковых контактов. Москва, 1983, с. 61–66, с лит.

¹³ **Wüst, E.** Titans. – RE, VI, 2. Stuttgart, 1937, col. 1493; 1498–1499, с лит.

¹⁴ Вж. **Дуриданов, Ив.** Пос. съч., с. 70, 83; **Георгиев, Вл.** Траките и техният език. София, 1977, с. 97; **Detschew, D.** Op. cit., S. 450–453, s. v. Σιτάλκης etc., Σιτάς etc.

¹⁵ Срв. **Budimir, M.** O prehelenskim Indoevropljanima na Balkanu. – In: Studia linguistica in honorem acad. Stephani Mladenov. Sofia, 1957, str. 411–412; **Wüst, E.** Tithonos..., col. 1514.

¹⁶ **Solmsen, F.** Op. cit., S. 36 f., Anm. За суфикса -ur- като словообразователен елемент в гръцки думи от пеласгийски произход: **Van Windekens, A.** Deux noms propres pélasgiques. – In: Studia linguistica in honorem acad. Stephani Mladenov. Sofia, 1957, p. 418.

¹⁷ Срв. за сатурналиите в този аспект: **Толстов, С. П.** Военная демократия и проблема "генетической революции". – Проблемы истории докапиталистических обществ, V, 1935, № 7–8; **Rose, H.** Saturnalia. – The Oxf. Class. Dictionary. Oxford, 1977, p. 955–956.

¹⁸ Вж. **Cook, A. B.** Zeus. II. 2. Cambr., 1925, p. 401–402, note 7. Срв. τίτυρος 'овен' у Serv. ad Verg., Egl. Prooem. и др.

¹⁹ Вж. напр. **Tomaschek, W.** Die Alten Thraker. Wien, 1980, II, S. 20.

²⁰ Вж. за първобитната възрастова организация: **Трайде, Б.** Организация поло-възрастна. – В: Свод этнографических понятий и терминов. Социально-экономические отношения и соционормативная культура. Москва, 1986, с. 119–121, с лит.

²¹ Вж. за тази специфика на бита на мъжките съюзи: **Семенов, Ю. И.** Происхождение брака и семьи. Москва, 1974, с. 177 сл., и др. За връзката между образите на курети и сатири: **Cook,**

A. B. Zeus. Vol. I. Cambr., 1914, p. 534. Вж. за типологията на куретите като образ на Männerbund, прецедента от бел. 3, по-горе.

²² Цит. по: **Nilsson, M. P.** The Minoan-Mycenaean Religion and its survival in Greek religion. Lund, 1950, p. 545. Темата присъствува и в многобройни митологични разкази.

²³ Вж. **Pottier, E.** Tithonos. – DAGR, V, p. 346–347, с прецеденти.

²⁴ Вж. за тази митична страна справката (с извори и лит.) у **Wüst, E.** Tithonos..., col. 1517. За "слънчевото царство" и обиталището на митичния образ на мъжките съюзи: **Пропи, В. Я.** Исторические корни волшебной сказки. Ленинград, 1986, с. 281 сл., особено 285–286, 292–297, с лит.

²⁵ Срв. **Йорданов, Ст.** Държавообразователните процеси в древността..., с. 14–15.

²⁶ Вж. **Акишев, А.** Искуство и мифология саков. Алма-Ата, 1984, с. 76–77, 80.

²⁷ Срв. за това, въз основа на етимологията на тези думи: **Furlan, M.** Hittite *ḫuelpi* "young, tender, fresh" and IE **ḡulp-*, **ḡlup-*. – Linguistica, 24, 1984, p. 459–460.

²⁸ **Pottier, E.** Op. cit., p. 347.

²⁹ Цит. по: **E. Wüst.** Titanes..., col. 1499. Тезата на Циглер: **Ziegler, K.** Titakos. – RE, VI, 2. Stuttgart, 1937, col. 1484, с извори.